

Н. П. Шама*

ПІДСТАВИ РОЗІРВАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ

Розірвання договору є однією з підстав припинення договірних відносин між його учасниками. Передбачення в законодавстві можливості розірвати укладений між сторонами договір є прямим проявом принципу свободи договору, згідно якого ті, хто має право на власний розсуд укласти договір, повинні бути вільними й у питаннях його укладення.

Глава 90 ЦК України, яка містить правове регулювання інституту спадкового договору, передбачає лише одну статтю (ст. 1308), присвячену розірванню спадкового договору, яка, до того ж, має певні недоліки. Недоліки ці пов'язані, зокрема, з неточним формулюванням дефініції спадкового договору, з передбаченням у ст. 1305 ЦК України можливості покладення на набувача обов'язку вчинити певну дію після смерті відчужувача, у зв'язку з чим виникають проблеми щодо реалізації положень ч. 1 ст. 1308 ЦК України, та ін.

Розірвання спадкового договору було предметом дослідження вітчизняних науковців, зокрема воно висвітлене у праці С. В. Мазуренко. Однак, проаналізовані були лише деякі аспекти даного питання, а вказані проблеми розірвання спадкового договору залишилися поза увагою. Все це зумовлює необхідність аналізу законодавчих положень в сфері розірвання спадкового договору, виявлення недоліків та формулювання на цій основі пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання розірвання спадкового договору.

У ч. 1 ст. 651 ЦК України зазначається, що розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. Однак положення даної норми не слід тлумачити як необхідну передумову звернення до суду із вимогою про розірвання спадкового договору. Якщо є наявними обставини, які дають право одній зі сторін звернутися до суду з вимогою про розірвання договору, то це означає, що заінтересована сторона може безпосередньо звернутися до суду, не звертаючись до контрагента із пропозицією розірвати договір. Звичайно ж, за таких обставин сторони можуть спробувати врегулювати свої відносини поза судом, але такий досудовий порядок вирішення спору не є обов'язковим.

Закон встановлює, що договір може бути розірваний за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін у разі істотного порушення договору другою стороною, якщо інше не встановлено договором або законом (ч. 2 ст. 651 ЦК України).

Істотним треба вважати таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона могла розраховувати при укладенні договору (абз. ч. 2 ст. 651 ЦК України). При цьому треба враховувати, що істотний характер порушення договору полягає не в розмірі збитків, а у їх співвідношенні з тим, чого могла очікувати відповідна сторона від виконання зобов'язання контрагентом¹. Тому істотне порушення договору може характеризуватися й незначним розміром збитків.

Скажімо, при укладенні спадкового договору сторони погодили умову про те, що набувач зобов'язується за договором провести в квартирі відчужувача

капітальний ремонт. Натомість, набувач провів не капітальний, а дрібний ремонт. За таких обставин відчужувач в значній мірі позбавляється того, на що розраховував при укладенні договору, оскільки проведений набувачем ремонт не відповідає умовам договору. А тому на підставі ч. 2 ст. 651 ЦК України відчужувач може вимагати розірвання спадкового договору внаслідок істотного порушення договору з боку набувача.

Істотне порушення умов договору може мати місце і з боку відчужувача. Наприклад, при невиконанні відчужувачем обов'язку належним чином утримувати майно, визначене спадковим договором, внаслідок чого майно було пошкоджене, набувач має право вимагати розірвання спадкового договору, посиляючись на істотне порушення відчужувачем умов договору.

Якщо спадковий договір розривається судом у зв'язку з істотним порушенням договору однією зі сторін, то його наслідком є те, що сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними за зобов'язанням до моменту його розірвання, якщо інше не встановлено договором, а також можливість другої сторони вимагати відшкодування збитків, завданих розірванням договору (ч. 5 ст. 653 ЦК України).

Істотне порушення договору однією зі сторін не є єдиною підставою, яка надає право заінтересованій стороні звернутися до суду з вимогою про розірвання спадкового договору. У ч. 2 ст. 651 ЦК України міститься застереження, що договір може бути розірваний за рішенням суду в інших випадках, встановлених договором або законом.

Так, при укладенні спадкового договору сторони за взаємною згодою можуть передбачити у договорі конкретні обставини, з настанням яких пов'язується право однієї зі сторін звернутися до суду із вимогою про розірвання спадкового договору. Ці обставини визначаються на розсуд сторін і можуть бути не пов'язані з порушенням конкретних умов договору.

Наприклад, сторони спадкового договору можуть включити до спадкового договору умову про те, що у разі зміни майнового становища відчужувача настільки, що майно, визначене спадковим договором, стало потрібним йому самому (наприклад, у зв'язку з необхідністю лікування відчужувача чи його близьких родичів), він може звернутися до суду із вимогою про розірвання договору. Або ж сторони, скажімо, можуть передбачити умову, що у разі неодноразового порушення відчужувачем обов'язку вживати заходів щодо збереження майна, визначеного спадковим договором, набувач має право вимагати розірвання договору судом.

У випадку, коли сторони передбачають у договорі конкретні підстави для звернення до суду із вимогою про розірвання спадкового договору, вони відповідно можуть передбачити й ті правові наслідки, які настануть для кожної з них у разі розірвання договору судом. За загальним правилом, сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними до моменту розірвання договору. Однак сторони можуть виключити застосування даної норми, передбачивши, наприклад, що у разі розірвання спадкового договору судом з підстав, передбачених договором, кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні те, що нею було вчинено на виконання умов договору.

Що стосується інших випадків, встановлених законом, які дають право сторонам звернутися до суду із вимогою про розірвання спадкового договору, то гл. 90 ЦК України, присвячена правовому регулюванню спадкового договору, передбачає спеціальні підстави, за наявності яких спадковий договір може бути розірваний судом на вимогу однієї зі сторін.

Згідно ч. 1 ст. 1308 ЦК України спадковий договір може бути розірваний судом на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем його розпоряджень. Наведене положення має, на наш погляд, декілька недоліків.

По-перше, формулювання даної норми зумовлено неточним формулюванням дефініції спадкового договору (ст. 1302 ЦК України), у якій йдеться про те, що набувач зобов'язується виконувати розпорядження відчужувача. Однак обов'язки набувача за спадковим договором не можуть полягати у виконанні розпоряджень відчужувача. Сам термін “розпорядження” є в даному випадку неприйнятним, оскільки характеризує спадковий договір як договір, у якому обов'язки набувача є невизначеними, неконкретними, а отже відчужувач протягом дії договору може вимагати вчинення набувачем будь-яких за своїм характером дій, неконкретизованих е кількості, предметі тощо. Тому ми пропонуємо термін “розпорядження” замінити на термін “дії”, оскільки об'єкт зобов'язання загалом становлять дії по виконанню боржником своїх обов'язків перед кредитором.

Оскільки ми обґрунтували некоректність вживання такого терміну і запропонували замінити його словосполученням “вчинити певні дії”, то і в даній нормі “розпорядження” треба розглядати як певні передбачені договором дії, до вчинення яких зобов'язується набувач. Тому згідно ч. 1 ст. 1308 ЦК України спадковий договір може бути розірваний судом на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем своїх обов'язків, передбачених договором.

Друга проблема, яка постає у зв'язку з формулюванням норми ч. 1 ст. 1308 ЦК України, полягає в тому, що невиконання набувачем обов'язків за спадковим договором є дуже широким поняттям. Якщо виходити зі змісту норми ч. 1 ст. 1308 ЦК України, то відчужувач має право вимагати розірвання спадкового договору судом у будь-якому випадку, навіть коли набувач не виконав лише одного з обов'язків, покладених на нього договором, в силу певних об'єктивних обставин, наприклад, внаслідок відсутності коштів, що згідно ст. 617 ЦК України не є підставою звільнення від відповідальності, яка може проявлятися у розірванні договору (ст. 611 ЦК України).

Так, набувач може бути зобов'язаний за спадковим договором до вчинення одразу кількох дій: наприклад, щомісячно до моменту смерті відчужувача сплачувати йому комунальні послуги; протягом п'яти років з моменту укладення спадкового договору забезпечувати відчужувача один раз на рік путівкою для санаторно-курортного лікування, а також протягом року з моменту укладення спадкового договору провести у квартирі відчужувача дрібний ремонт. Скажімо, протягом двох років з моменту укладення спадкового договору набувач належним чином виконував зазначені обов'язки – провів ремонт, забезпечував відчужувача путівками для санаторно-курортного лікування, справно сплачував протягом дії договору комунальні послуги, але внаслідок тимчасової відсутності коштів не сплатив комунальні послуги за поточний місяць. Якщо виходити з положень норми ч. 1 ст. 1308 ЦК України, то за вказаних обставин у відчужувача виникає право вимагати розірвання спадкового договору, оскільки має місце фактичне невиконання набувачем однієї з дій, передбачених договором, а отже й невиконання однієї з умов договору.

Очевидно, для того, щоб можна було говорити про невиконання, яке надає право відчужувачеві вимагати розірвання спадкового договору, повинен враховуватися характер такого невиконання – неодноразове, систематичне, протягом певного строку і т. п.

Аналіз чинного законодавства в сфері регулювання розірвання цивільно-правових договорів дає змогу зробити висновок, що ЦК України здебільшого пов'язує можливість розірвання того чи іншого договору з певними обставинами. Наприклад, одержувач безстрокової ренти має право вимагати розірвання договору ренти у разі, якщо платник безстрокової ренти прострочив її виплату більш як на один рік; якщо платник безстрокової ренти порушив свої зобов'язання щодо забезпечення виплати ренти та ін. Договір найму житла може бути розірваний

судом на вимогу наймодавця, зокрема у випадку невнесення наймачем плати за житло за шість місяців, якщо договором не встановлений більш тривалий строк, а при короткостроковому наймі – понад два рази. Наймодавець має право вимагати розірвання договору найму, якщо наймач, зокрема, без дозволу наймодавця передав річ у користування іншій особі і т. д.

Подібним до положення ч. 1 ст. 1308 ЦК України є норма п. 1 ч. 1 ст. 755 ЦК України, згідно якої договір довічного утримання може бути розірваний за рішенням суду на вимогу відчужувача або третьої особи, на користь якої він був укладений, у разі невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків. Але треба визнати, що таке положення в більшій мірі відповідає специфіці відносин, які виникають з договором довічного утримання, ніж аналогічне положення в частині невиконання своїх обов'язків набувачем стосовно спадкового договору. По-перше, право власності на майно, передане за договором довічного утримання, виникає у набувача відповідно до ст. 334 ЦК України, а по-друге, обов'язки набувача за договором довічного утримання зводяться до надання відчужувачеві утримання (догляду), невиконання чи неналежне виконання яких може призвести до того, що відчужувач може залишитися без засобів до існування або ж буде позбавлений догляду, якого він потребує. Що стосується спадкового договору, то обов'язки набувача за цим договором можуть полягати у вчиненні різного роду дій, та й право власності у набувача за спадковим договором виникає не раніше смерті відчужувача.

Якщо повернутися до наведених вище підстав розірвання відповідних договорів, то кожна з них зумовлена невиконанням якогось конкретного обов'язку, пов'язаним з певними обставинами – порушенням певного строку, відсутністю дозволу певної особи і т. п.

Щодо спадкового договору виділити, як і у вищенаведених випадках, в законі якісь конкретні обов'язки, внаслідок порушення яких одна зі сторін може вимагати розірвання договору видається неможливим. Це пов'язано з тим, що сам закон залишив нерегламентованим перелік тих дій, до вчинення яких може бути зобов'язаний набувач, віднісши тим самим визначення кола обов'язків набувача повністю на розсуд сторін. А отже, визначити якісь конкретні підстави, наявність яких дає право одній зі сторін звернутися з вимогою про розірвання спадкового договору, можуть лише самі сторони, включивши відповідні умови до договору.

На нашу думку, норма ч. 1 ст. 1308 ЦК України повинна містити загальне положення, однак з метою захисту інтересів набувача, який може допустити невиконання в силу об'єктивних причин, ми пропонуємо, як і у наведених вище прикладах, поставити невиконання набувачем обов'язків за спадковим договором як підставу звернення до суду з вимогою про розірвання спадкового договору в залежність від певних умов. Наприклад, відчужувач може вимагати розірвання спадкового договору судом у разі невиконання набувачем своїх обов'язків протягом трьох місяців з моменту настання строку виконання. Строк три місяці є, на наш погляд, прийнятним строком, оскільки за цей час набувач може усунути причини, що призвели до невиконання з його боку, а якщо невиконання послідувало без поважних причин, то набувач має достатньо часу, щоб вирішити, чи хоче він продовжувати договірні відносини. Запропонований строк є обґрунтованим і з позиції відчужувача, так як момент виникнення права власності на майно у набувача пов'язаний зі смертю відчужувача, момент настання якої невідомий. А строк у три місяці не є великим і надає змогу відчужувачеві захистити свої майнові інтереси.

По-третє, проблема виникає у зв'язку з тим, що вимагати розірвання договору може лише особа, яка його уклала, тобто одна із сторін. Тому у випадку,

коли спадковий договір буде передбачати обов'язок набувача вчинити певні дії після смерті відчужувача, то особа, яка буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після смерті відчужувача, або спадкоємці відчужувача, якщо не призначена особа, яка буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору, а також третя особа, якщо спадковий договір передбачає вчинення набувачем певних дій на користь третьої особи, не зможуть вимагати розірвання спадкового договору судом у разі невиконання набувачем своїх обов'язків. Вказані особи можуть вимагати лише вчинення набувачем передбачених договором дій, а отже у випадку, коли спадковий договір передбачає обов'язок набувача вчинити певні дії після смерті відчужувача, вони позбавлені будь-яких механізмів впливу на поведінку боржника. Такі особи після смерті відчужувача можуть в якості заінтересованих осіб лише вимагати визнання спадкового договору недійсним, і в жодному разі не можуть вимагати розірвання договору.

Згідно ч. 2 ст. 1308 ЦК України набувач також має право вимагати розірвання спадкового договору судом у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача. Враховуючи наведені вище аргументи, під розпорядженнями відчужувача треба розуміти певні визначені договором дії, до вчинення яких зобов'язаний набувач. Таким чином, у контексті ч. 2 ст. 1308 ЦК України спадковий договір може бути розірваний судом на вимогу набувача у разі неможливості виконання ним своїх обов'язків, яка може виникнути, скажімо, внаслідок втрати набувачем працездатності і відповідно заробітку, за рахунок якого він забезпечував належне виконання своїх обов'язків за договором; переведення набувача на іншу нижчеоплачувану роботу; переїзд набувача на постійне місце проживання за кордон; значне погіршення стану здоров'я набувача тощо.

У цілому, положення ч. 2 ст. 1308 ЦК України є позитивним, оскільки слугує захисту майнових інтересів набувача, який, у разі настання неможливості виконання своїх обов'язків за договором, може, звернувшись до суду із вимогою про розірвання спадкового договору, відвернути настання для себе несприятливих наслідків у вигляді обов'язку відшкодувати збитки, завдані невиконанням зобов'язання.

Однак, на наш погляд, враховуючи ту особливість спадкового договору, що право власності на майно, визначене спадковим договором, виникає у набувача лише після смерті відчужувача, замість права вимагати розірвання договору, яке передбачене ч. 2 ст. 1308 ЦК України, більш доцільно буде передбачити право набувача в будь-який момент до настання смерті відчужувача відмовитися від спадкового договору.

Таку позицію ми обґрунтовуємо тим, що, по-перше, для розірвання спадкового договору з підстави, передбаченої ч. 2 ст. 1308 ЦК України, набувач у кожному разі буде змушений доводити неможливість виконання ним своїх обов'язків за договором. А по-друге, набувач може просто бажати припинити договірні відносини, незважаючи на те, що після смерті відчужувача він не набуде у власність майно, визначене спадковим договором, і для того, що припинити договірні відносини, скажімо, у разі відсутності на це згоди відчужувача, він буде змушений шукати підстави для розірвання договору. А закріплення в законі за набувачем права в будь-який час до моменту смерті відчужувача відмовитися від спадкового договору сприятиме захисту інтересів набувача і, водночас, не порушуватиме права відчужувача, так як останній не втрачає права власності на майно, визначене спадковим договором, та й у разі відмови від спадкового договору набувач не має права вимагати від відчужувача повернення того, що було виконано ним до моменту відмови від договору.

Таким чином, враховуючи наведені положення, ми пропонуємо виключити ч. 2 ст. 1308 ЦК України і викласти її у такій редакції:

Стаття 1308. Розірвання спадкового договору.

1. Спадковий договір може бути розірваний судом на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем своїх обов'язків протягом трьох місяців з моменту настання строку виконання, якщо договором або законом не встановлено інше.

А також ми пропонуємо доповнити гл. 90 ЦК України ст. 1309 такого змісту:

Стаття 1309. Відмова від спадкового договору.

1. Набувач має право в будь-який час до моменту смерті відчужувача відмовитися від спадкового договору.

2. Набувач не має права вимагати повернення того, що було виконане ним за зобов'язанням до моменту відмови від договору.

У всіх випадках, коли спадковий договір розривається за рішенням суду з підстав як передбачених законом, так і договором, договір вважається розірваним з моменту вступу в силу рішення суду про його розірвання. У разі розірвання спадкового договору судом наступають загальні правові наслідки, передбачені ч. 4 ст. 653 ЦК України, оскільки гл. 90 ЦК України не містить спеціальних положень з цього приводу, якщо самим спадковим договором на цей випадок не встановлені інші правові наслідки.

Таким чином, на підставі проведено аналізу ми дійшли висновку, що у всіх випадках, коли спадковий договір передбачає обов'язок набувача вчинити певні дії після смерті відчужувача, відсутні будь-які механізми впливу на поведінку боржника, оскільки вимагати розірвання спадкового договору може лише сторона договору. Крім того, з огляду на особливість спадкового договору, пов'язану з моментом переходу права власності на майно відчужувача, пропонується замість права набувача звернутися до суду із вимогою про розірвання спадкового договору у разі неможливості виконання ним своїх обов'язків (ч. 2 ст. 1308 ЦК України) передбачити право набувача відмовитися від спадкового договору.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного права і процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 15 від 14 травня 2007 року)*

